

Богдан КОЗАК

ЛЬВІВ'ЯНКИ Й "БЕРЕЗІЛЬ"

(Дія Бабіївна про Софію Федорцеву)

Навесні 8 березня 2020 року минуло 120 літ від дня народження однієї з визначних постатей українського театру ХХ сторіччя, народної артистки України Софії Володимирівни Федорцевої[1]. Далекого 1927 року вона зі Львова, долаючи кордон, приїхала у Харків на запрошення Леся Курбаса в театр "Березіль". З цим театром назавжди поєднала свою творчу долю, пережила з ним і радісні, і трагічні дні та всілякі метаморфози. Повну сил та енергії 1960 року її "виштовхнули" на пенсію з групою інших березільців. Рішення не опротестовувала, покинула Харків і повернулася до Львова – міста своєї молодости. Тут у її однокімнатній квартирі по вулиці Військовій (тепер Станіслава Людкевича) виник своєрідний "салон" львівської інтелігенції. Частими гостями і друзями стали для неї літературознавець Михайло Косів, поетеса Атена Пашко та її донька, театрознавець Ірина Волицька, актори Театру імени Марії Заньковецької: Святослав Максимчук, який, до речі, й познайомив із Софією Володимирівною своїх колег по театру Бориса Міруса, Богдана Коха, Анну Плохотнюк, Богдана Козака. Частими гостями й опікунами Софії та її сестри Ірини Федорцевої були лікарі пан Роман та пані Любов Гарасевичі.

У квартирі Софії Володимирівни панував дух високої інтелігентности галицьких українців. Я ніколи не чув від неї нарікань на акторську долю, хоча шлях у Театрі ім. Т. Шевченка не стелився пелюстками троянд. Завжди й охоче говорила про те, як працювала над роллю – самовіддано, вперто, чітко і точно. Про створені нею образи, зокрема Марусі ("Дай серцю волю" М. Кропивницького), Інгігерди ("Ярослав Мудрий" І. Кочерги), Катерини ("Гроза" О. Островського), Марії ("Марія Тюдор" В. Гюго) можна прочитати у монографіях, присвячених історії українського театру. Фільми "Лимерівна" та "Любов на світанні" залишили нам живою її неперевершену гру. У фондах українського радіо зберігаються записи могутнього, багатого тембрами голосу актриси, у звучанні якого

оживає з дивною силою слово Т. Шевченка та слово В. Стефаніка. Любила художнє слово! Спонукала і мене, тоді молодого актора, до читання поезій, була "таємним" режисером не однієї моєї ролі, передуманої і відпрацьованої в її "салоні" серед книг, картин Миколи Бурачека, Івана Труша та під пильним поглядом Леся Курбаса, фотографія якого стояла у срібній підставці на фортеп'яно. Про Курбаса говорила з особливою теплою. Сила і воля, яку випромінювала, владність і гордість, які не покидали її до останніх днів, при згадці про Курбаса немовби упокорювались і м'якшали перед його пам'яттю. Завжди тверезо й реально оцінювала життя і факти. Поруч із нею ставав упевненим, вірив у правильність обраного шляху. Не допускала навіть можливості сумніву! У погляді її великих карих очей було щось глибинне, магнетичне, таємниче, вічне, була якась таїна... І ви вже не вели бесіду, а сповідалися... Вся її постать, голос, поведінка нагадували жрицю духовного храму, і Бог дозволив лише на мить явити вам її образ у всій величчї і красі. Гадаю, що найкращим виявом пошанівку Софії Федорцевої до її ювілею буде спогад Дії Бабіївни, дочки її друзів з театру "Березіль" – артистки Ганни Бабіївни та режисера Януарія Бортника. У спогадах "Сонечко" описано життя і працю Софії Федорцевої з другої половини 30-х років і її дружні стосунки з сім'єю Бортника, а також його арешт у 1937 році і засудження до розстрілу. Невдовзі, 1938 року, заарештовано і засуджено до ув'язнення у Мордовських таборах його дружину – Ганну Бабіївну, а донечку Дію відправлено до дитячого будинку так званих "ворогів народу".

Спогад "Сонечко" Дії Януарівни Бабіївни є важливим документом – свідченням про сталінські репресії щодо української інтелігенції у 30-ті роки ХХ ст. Великого сенсу набувають у спогадах сторінки із щоденника, які вела дівчинкою Дією Януарівною, перебуваючи спочатку у дитячому будинку біля Харкова, а з моментом вибуху німецько-радянської війни – в евакуації до Казахстану. Там відшукала її

мама, відбувши термін заслання. У своєму щоденнику Дія Януарівна зафіксувала їхнє спільне життя, боротьбу за виживання аж до повернення у Харків. На сторінках спогадів золотою ниткою проходить ім'я Сонечка – Софії Федорцевої, яку так називала ще з дитинства Дія. Важливим моментом у спогадах є записи про відвідини Львова і зустрічі з Софією Володимирівною.

Упродовж 1999 року Дія Бабіївна надіслала мені кілька своїх спогадів (про Мар'яна Крушельницького та Івана Мар'яненка). Театрознавчий журнал "Просценіум" Львівського національного університету імені Івана Франка було засновано в 2001 році, проте рубрика "Спогади" з'явилася в ньому значно пізніше. У ній і були надруковані у 2008 р. в 1–3 числах журналу вказані вище спогади. Однак у середині 2000 року я отримав чергову бандероль від Дії Януарівни, у якій був спогад про Софію Володимирівну Федорцеву, надрукований на друкарській машинці на 25 аркушах паперу формату А-4 щільним шрифтом. Я відписав їй схвального листа, оскільки добре знав Софію Володимирівну. Невдовзі отримав відповідь та дві фотографії. На одній – Януарій Бортник з дружиною Ганною Бабіївною. На звороті фотографії – дата: 6. V. 1923 р., Київ. На другій, світлинці невеличкого формату – Дія. Ось текст листа:

"Вельмишановний пане Богдане!

Посилаю Вам на разі дві фотографії, старенькі. Ганна Бабіївна та Януарій Бортник на одній, і я, Дія Бабіївна – на другій. Зроблена вона була десь в році 1965-му, коли я працювала режисером телебачення у Ростові-на-Дону.

Повертати їх не треба, такі в мене є ще. На жаль, знімки, зроблені в часі, ближчому до сьогоденного, з тої чи іншої причини, зараз не надаються до пересилки.

Це добре, що бандероль дісталась до Ваших рук, а ще краще, що наважились прочитати ці тексти. Переважна більшість нашої мемуарної літератури – парадні портрети, а я торкнулась таких сторінок життя прославлених наших акторів, що таїлись, приховані. Але то був такий час, і я тремтіла від страху, що не знайду розуміння, але вважала своїм обов'язком про це написати. І я дуже вдячна Вам за добрі слова про цю мою роботу. Направду.

Дай Бог Вам доброго здоров'я на довгі літа та процвітання і розвитку Вашій справі – театрознавству, – в усіх його проявах та аспектах.

До Ваших послуг

Дія Бабіївна,

Харків. 2. VII. 2000 р."

... На тому наше листування, на жаль, обірвалося...

Уже значно пізніше, 2017 року, з нагоди 100-ліття заснування Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського у видавництві цього навчального закладу вийшла двотомна Мала Енциклопедія (ред.-упорядник Л. В. Русакова), де знаходимо короткий життєпис Дії Януарівни Бабіївни. Вважаю за необхідне подати його текст на завершення нашої публікації.

"Бабіївна Дія Януарівна (2.07.1930 – 1999? [2]) – режисер, педагог. Донька українського режисера, учня Леся Курбаса Януарія Бортника та актриси "Березоля" Ганни Бабіївни. Освіту здобула на реж. ф-ті Харків. театр. ін.-ту (тепер ХНУМ ім. І. П. Котляревського (1949–1954, майстерня В. М. Арістова). Працювала асистентом режисера в Харків. рос. драм. т-рі ім. О. С. Пушкіна (1954–1958); редактором Харків. студії телебачення (1958–1960); режисером літ.-драматургічної та муз. редакції Ростов. телестудії (1960–1976). У 1976–1985 – викл., ст. викл. (від 1980) каф. акторської майстерності ХДІМ ім. І. П. Котляревського: читала курси "Майстерність актора на радіо та телебаченні", "Основи телережисури" (від 1977); була секр. каф. майстерності актора, старостою семінару педагогіки з проблем психології і педагогіки; також – викл. каф. режисури (від 1979), у 1980 працювала на посаді зав. каф. майстерності актора. Здійснила постановку близько 20 театр. вистав, передач, концертів. Брала участь у постановці студ. вистав "Останні" М. Горького, "В пошуках радості" В. Розова, разом з Я. Л. Резніковим здійснила постановку п'єси "Дай серцю волю – заведе в неволю" М. Кропивницького на курсі М. С. Борисенка; проводила творч. вечори в ін.-ті.

Була чл. секції мистецтва харків. т-ва "Знання", секр. Центр. лекторію, чл. журі Буд. худ. самодіяльності. Брала активну участь в організації тематич. вечорів "У світі творчості". **Основні праці:** Кілька слів на добру пам'ять Мар'яна Крушельницького // Просценіум. 2008. № 1–2, С. 49–59; Згадуючи Івана Мар'яненка // Просценіум. 2008. № 3. С. 43–49." [3]

1. Федорцева Софія Володимирівна (8. II. 1900 – 15. VI. 1988) – українська актриса, н. а. України з 1946. У 1927–34 роках працювала в театрі "Березіль", а відтак – у перейменованому Харківському українському драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка до 1960.

2. Дата смерті Дії Януарівни Бабіївни потребує обов'язкового уточнення, оскільки тут безсумнівно допущено помилку: адже останній лист Д. Бабіївни, надісланий на мою адресу, датований 2. VII. 2000 р.

3. Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. 1917–2017. Мала енциклопедія : у 2 т. Т. 2: Театральне мистецтво. Загальноуніверситетські кафедри і підрозділи / ред.-упоряд. Л. В. Русакова. – Харків : "Водний спектр Дзві-Ем-Пі", 2017. – С. 161.

Софія Федорцева